

Η Κρίση μιας Επίκρισης Ο Νίκος Πουланτζάς για το Κράτος (Μια απάντηση στον Δ. Δημητούλη)

*Γιώργος Τσιώλης**

Κλείνουν φέτος δέκα χρόνια απ' το θάνατο το Νίκου Πουλαντζά, συνεπούς μαρξιστή, που προώθησε σε πολλά σημεία τη μαρξιστική θεωρία, κυρίως σ' ό,τι αφορά το πολιτικό στοιχείο, το κράτος, την εξουσία, τις κοινωνικές τάξεις. Η συμβολή του αντλεί την ιδιαίτερη σημασία της απ' το γεγονός ότι ο θεωρητικός της χαρακτήρας είναι άρρηκτα δεμένος με το επίπεδο της πολιτικής πρακτικής. Καμία θεωρητική πρόταση του Πουλαντζά δεν διατυπώθηκε για χάρη μιας «ακαδημαϊκού τύπου» συζήτησης ή μιας αυτονομηματοδοτούμενης «τσιτατομαχίας». Όλες σχετιζόνταν με τη στρατηγική των δυναστευομένων, των λαϊκών μαζών στις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες.

Ο λόγος του συνεχίζει να είναι επίκαιρος και να αποτελεί έναυσμα συζητήσεων, έστω και ως αντικείμενο κριτικής. Σαν τέτοιο αντιμετώπισε το έργο του Πουλαντζά για το κράτος ο Δ. Δημητούλης στη βιβλιοκρισία του, που δημοσιεύθηκε στο 43ο τεύχος της «Επιστημονικής Σκέψης» με τίτλο «N. Πουλαντζά: Έργα για το κράτος». Η κριτική του Δ. Δημητούλη, που ξεκινάει απ' την έννοια της «επικαθοριζόμενης αντίφασης», θεμέλιου λίθου της θεώρησης του δομικού μαρξισμού, και επεκτείνεται στα σημαντικότερα σημεία της πουλαντζιανής θεώρησης του κράτους, θα μπορούσε να είναι εποικοδομητική και γόνιμη αν, στην προσπάθειά του να απορρίψει την πουλαντζιανή θεώρηση, δεν την προσάρμοζε πρώτα στα δικά του μέτρα με αποτέλεσμα να την παραποιήσει.

* Πτυχιούχος του Τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Σ' αυτό το σημείωμα θα προσπαθήσω — στα πλαίσια του δυνατού — να παρουσιάσω στην πραγματική τους διάσταση τα επίμαχα σημεία της θεώρησης του Πουλαντζά, που δέχτηκαν τις επικρίσεις του Δ. Δημητούλη, όχι εξαιτίας κάποιου ιερού δέους προς τη θεώρηση αυτή, αλλά γιατί έχω την πεποίθηση ότι η κριτική αντιπαράθεση μαζί της θα μπορούσε να αποβεί γόνιμη, μόνο στο βαθμό που θα αντιμετώπισει τις προτάσεις της, όπως ακριβώς έχουν.

Θα ήθελα λοιπόν συγκεκριμένα να αναφερθώ στην κατηγορία της «επικαθοριζόμενης αντίφασης», στην πουλαντζιανή *θεώρηση του Κράτους*, και τέλος στο πρόβλημα του *ριζικού μετασχηματισμού του Κράτους* στα πλαίσια της στρατηγικής του δημοκρατικού περάσματος προς το σοσιαλισμό.

Η κατηγορία της «επικαθοριζόμενης αντίφασης»

Ξεκινώντας την κριτική του προσπάθεια ο Δ. Δημητούλης καταπίνεται με το φιλοσοφικό-μεθοδολογικό υπόβαθρο της θεώρησης του Πουλαντζά και προσπαθεί να δείξει ότι ολόκληρο το θεωρητικό οικοδόμημα του τελευταίου θεμελιώνεται σε σαθρές βάσεις. Συγκεκριμένα η «επικαθοριζόμενη αντίφαση», που αποτελεί τον πυρήνα της μαρξιστικής διαλεκτικής κατά τους δομικούς μαρξιστές, εκλαμβάνεται ως μια μη μαρξιστική κατηγορία, που αντικαθιστά αυτήν της «διαλεκτικο-υλιστικής αντίφασης» και κατά συνέπεια «οδηγεί στην *ιδεαλιστική αναστροφή* των πραγματικών σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στη βάση και το εποικοδόμημα» (σ. 94).

Συνοψίζοντας, στα πλαίσια του παραπάνω σχήματος, τη διάκριση των δύο κατηγοριών της αντίφασης — όπως τις παρουσιάζει ο Δ. Δημητούλης —, παρατηρούμε ότι: σύμφωνα με τη λογική της «διαλεκτικο-υλιστικής» αντίφασης, οι αντιφάσεις «είναι το νομοτελειακό προϊόν της ανάπτυξης των εσωτερικών σχέσεων ενός φαινομένου, ενός συστήματος σχέσεων, μιας δομής», ενώ σύμφωνα με τη λογική της «επικαθοριζόμενης αντίφασης» οι αντιφάσεις είναι «το αποτέλεσμα της συνάντησης-αντιπαράθεσης-σύγκρουσης των δομών στις οριακές τους περιοχές» ή «προϊόν της αντανάκλασης των εξωτερικών συνθηκών μιας δομής, στο εσωτερικό της ίδιας της δομής» (σ. 93).

Ο Δ. Δημητούλης εφαρμόζει εδώ ένα λογικό τέχνασμα. Κατασκευάζει την κατηγορία της «επικαθοριζόμενης αντίφασης» ως το αντίθετο, το άλλο άκρο της κατηγορίας της «διαλεκτικο-υλιστικής αντίφασης», ώστε απορρίπτοντας την πρώτη ως μηχανιστική, ανιστορική, αντιδιαλεκτική και στατική δικαιώνει αυτόματα τη δεύτερη.

Η κατηγορία ωστόσο της «επικαθοριζόμενης αντίφασης» κατανοείται και ορίζεται στρεβλά: Σε αντίθεση με τη «διαλεκτικο-υλιστική αντίφαση», όπου η εσωτερική αντίφαση μιας δομής υπακούει σε ενδογενείς νομοτέλειες (και στο βαθμό που είναι η κυρίαρχη αντίφαση οι υπόλοιπες, οι εξωτερικές, δεν αποτελούν παρά εκφάνσεις της), στην «επικαθοριζόμενη αντίφαση» η εσωτερική αντίφαση αφομοιώνεται απ' τις εξωτερικές αντιφάσεις.

Θα πρέπει κατ' αρχήν, εξετάζοντας την παραπάνω αντίθεση, να σημειώσουμε ότι οι χαρακτηρισμοί «εσωτερικές/εξωτερικές», που χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν τις αντιφάσεις εκφράζουν τεχνικές και περιγραφικές διακρίσεις και σε συνδυασμό με τη διατύπωση «συνάντηση-αντιπαράθεση-σύγκρουση των δομών» δίνουν την εντύπωση πως οι επιμέρους δομές, τα επίπεδα δηλαδή της συνολικής δομής είναι συγκροτημένα και αυτόνομα εκ των προτέρων, και συνδυάζονται σε ένα μεταγενέστερο χρόνο. Αυτό, που είναι όντως ένα μηχανιστικό σχήμα, δεν ανταποκρίνεται —όπως θα φανεί παρακάτω— στην κατηγορία της «επικαθοριζόμενης αντίφασης». Ας δούμε όμως τώρα πως ορίζεται πραγματικά η κατηγορία αυτή.

Η «επικαθοριζόμενη αντίφαση» — κατηγορία που ως γνωστόν διατύπωσε αρχικά ο L. Althusser¹ — αποτελεί το θεμέλιο της μαρξιστικής διαλεκτικής στη διάκρισή της απ' την εγγελιανή (απλή αντίφαση). Στη μαρξιστική διαλεκτική το κοινωνικό όλο δεν νοείται «με βάση την κατηγορία της καθολικής εκφραστικής αιτιότητας κάποιας εσώτερης ουσίας μονοσήμαντης και ενύπαρκτης στα φαινόμενα της»², όπου η συνθετότητά του δεν θα αποτελούσε παρά την απλή διαπλοκή της ουσίας, δηλαδή το αναπτυγμένο φαινόμενό της. Νοείται ως σύνθετη δομημένη ενότητα, ως δομή συγκροτημένη από πολλαπλές άνισες (διαφορετικών χρονικοτήτων και ρυθμών ανάπτυξης) αντιφάσεις, απ' τις οποίες μία κυριαρχεί, δεσπάζει. (Η κυριαρχία αυτή είναι ουσιαστικό στοιχείο, που καθορίζεται απ' τη συνθετότητα και την καθορίζει ταυτόχρονα). Καθώς απορρίπτεται η έννοια της πρωτογενούς αρχής, σ' αυτή την αντίληψη, το σύνθετο όλο δομημένο με δεσπάζουσα δεν μπορεί να ιδωθεί έξω απ' τις αντιφάσεις του. «Παρουσιάζεται», «εκτίθεται», «αντανακλάται» μέσα σ' αυτές. Αλλά και κάθε αντίφαση παίρνει το νόημά της μόνο σε σχέση με το δομημένο σύνολο, αντανακλώντας το στο εσωτερικό της, αποτελώντας όμως ταυτόχρονα και τον όρο ύπαρξης αυτού του ίδιου του σύνθετου όλου. Αφού λοιπόν οι αντιφάσεις είναι οι όροι, οι «συνθήκες» ύπαρξης του όλου αλλά και κάθε «μεμονωμένης» αντίφασης (π.χ. της κυρίαρχης), η τελευταία δεν μπορεί να έχει υπόσταση παρά αδιαχώ-

1. Λουί Αλτουσέρ, *Για τον Μάρξ*, Αθήνα, Γράμματα, 1978, σ. 87-117, 161-227).

2. Λ. Αλτουσέρ, «Η τεράστια θεωρητική Επανάσταση του Μάρξ», *Ο Πολίτης*, τ. 35, Ιούν. 1980, σ. 39-47.

ριστη απ' τις συνθήκες ύπαρξης της, που είναι οι συνθήκες ύπαρξης του όλου και άρα, σε τελική ανάλυση, οι «υπόλοιπες» αντιφάσεις. Η συσχέτιση των αντιφάσεων μεταξύ τους, η σχέση —ας συγκεκριμενοποιήσουμε εδώ— της κυρίαρχης αντίφασης με τις «δευτερεύουσες» δεν είναι λοιπόν ούτε του τύπου ουσία-φαινόμενο, όπου οι «δευτερεύουσες αντιφάσεις αποτελούν τα καθαρά φαινόμενα (προ-τοποθετημένα) και που αν «διαλυθούν» θα αναδειχθεί η κύρια αντίφαση ως πρωταρχική τους ουσία (τοποθετημένη πίσω τους). Ούτε βέβαια συσχετίζονται σε μια σχέση εξωτερικότητας, όπου οι «εξωτερικές» αντιφάσεις, συγκροτημένες εκ των προτέρων και αυτόνομα, επιδρούν πάνω στην «εσωτερική» αντίφαση που αδρανοποιείται και αφομοιώνεται απ' αυτές. Η κυρίαρχη αντίφαση δεν μπορεί να υπάρξει ποτέ καθαρή σε κάποιο υπερβατικό ουρανό, πριν απ' την ιστορική της λειτουργία.³ Πάντοτε χρωματίζεται απ' τα συστατικά που συγκροτούν το ιστορικό υπέδαφος.

Έτσι μέσα στην «τωρινή στιγμή» (Λένιν), την συγκυρία — την ιδιαίτεροτητα δηλαδή, μοναδική και πρωτότυπη, ενός κοινωνικού σχηματισμού σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή — η κυρίαρχη θεμελιακή αντίφαση παίρνει υπόσταση στην αδιάσπαστη ενότητά της, στον ιδιαίτερο, κάθε ιστορική στιγμή, φωτισμό της απ' τις «δευτερεύουσες» αντιφάσεις και άρα τη δομή του κοινωνικού όλου που αυτές αντανακλούν. Οι δευτερεύουσες αυτές αντιφάσεις —που είναι όλο εκείνο το «υλικό» το οποίο προέρχεται από διάφορα ετερογενή επίπεδα και τόπους εφαρμογής και που προσδίδει στη συγκυρία το ειδοποιό της στοιχείο, που χαρακτηρίζεται ως «περιστάσεις», «συνθήκες» μιας «συγκεκριμένης κατάστασης»— αποτελούν όρο ύπαρξης της «κυρίαρχης» αντίφασης. «Είναι η ατμόσφαιρα που αναπνέει εκείνο το μυθικό ον, η Αντίφαση, για να εκφραστεί κάθε φορά με τρόπο πρωτότυπο και ανεπανάληπτο».⁴ Αλλά βέβαια και η κυρίαρχη αντίφαση είναι ενεργητική μέσα σ' όλες αυτές τις αντιφάσεις.

Συνοψίζοντας, πρέπει να πούμε πως η κατηγορία της «επικαθοριζόμενης αντίφασης» υποδηλώνει ότι «η αντίφαση» είναι διαχωριστή από τη δομή ολόκληρου του κοινωνικού σώματος, μέσα στο οποίο εκδηλώνεται, διαχωριστή από τους μορφικούς όρους ύπαρξης της, κι από βαθμίδες ακόμη που διευθύνει η ίδια στο κέντρο της επηρεάζεται απ' αυτές, καθορίζει και καθορίζεται με μια και μόνη κίνηση και καθορίζεται από τα διάφορα επίπεδα και τις διάφορες βαθ-

3. Π. Βαλιάνος, «Ο Νίκος Πουλαντζάς και ο Μαρξιστικός Δομισμός», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 10, Απρίλης '81.

4. Στο ίδιο, σ. 7

μίδες του κοινωνικού σχηματισμού που αυτή ενεργοποιεί».⁵

Έτσι η «συσχέτιση» των αντιφάσεων στα πλαίσια της δομής του κοινωνικού όλου παίρνει μια θεμελιακή, οργανική, συστατική υφή και δεν μπορεί να χωρέσει σε τεχνικούς, μηχανιστικούς, περιγραφικούς διαχωρισμούς, όπως «εσωτερικές/εξωτερικές αντιφάσεις», πάνω στον οποίο στηρίζει ο Δ. Δημητούλης την κατηγορία της «επικαθοριζόμενης αντίφασης», και την προσπάθειά του να αποδείξει τη σαθρότητα του θεωρητικού υπόβαθρου του Πουλαντζά, που γι' αυτόν ακριβώς το λόγο αποτυγχάνει.

Εξίσου προβληματική με την πρώτη αποδεικνύεται και η δεύτερη επίκρισή του. Ας την παρακολουθήσουμε: Σύμφωνα με τη λογική της «διαλεκτικο-υλιστικής αντίφασης» «η θέση και ο ρόλος των αντιφάσεων μέσα σε ένα σύστημα σχέσεων, καθορίζεται πρωταρχικά από τη θέση και το ρόλο μιας συγκεκριμένης διάρθρωσης (δομής), στην αναπαραγωγή και υπέρβαση ενός συστήματος σχέσεων» (σ. 93). Αντίθετα, στη λογική της «επικαθοριζόμενης αντίφασης», «η θέση και ο ρόλος αυτός απορρέει από τον τρόπο με τον οποίο συναρμολογούνται, συναρθρώνονται *εξωτερικά* (υπογραμ. δική μου) οι δομές, από τις σχέσεις *εξωτερικής* αλληλεξάρτησης των δομών» (σ. 93). Μ' αυτό τον τρόπο στη λογική της «επικαθοριζόμενης αντίφασης» δεν τονίζεται η σημασία της βασικής και κυρίαρχης αντίφασης στην ανάπτυξη ενός φαινομένου και — αυτό είναι που τελικά ενοχλεί πιο πολύ τον Δ. Δημητούλη— δεν αναγνωρίζεται ο καθοριστικός και κυρίαρχος ρόλος της υλικής βάσης μιας κοινωνίας στη σχέση της με το εποικοδόμημα (σ. 94).

Και πάλι εδώ έχουμε μια μηχανιστική παραμόρφωση της λογικής του δομικού μαρξισμού αφού στη λογική αυτή οι επιμέρους δομές, τα επίπεδα της συνολικής δομής *δεν συναρθρώνονται εξωτερικά, ούτε επιπροστίθενται* (όπως τα παρουσιάζει ο κ. Δημητούλης). Ο Πουλαντζάς προσπαθώντας να προσδιορίσει τον τύπο ενότητας που χαρακτηρίζει τη συνολική δομή στην εισαγωγή του βιβλίου του «Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις» γράφει: «δεν πρόκειται για μια σχέση απλής αναλογίας ή για συσχέτιση *βαθμίδων εξωτερικών* ή μια σχετικά με την άλλη»... «Πρόκειται για ένα τύπο σχέσης που μέσα στο εσωτερικό του η δομή που προσδιορίζει το όλο διέπει την ίδια τη συγκρότηση —τη φύση— των περιοχικών δομών καθορίζοντας τη θέση τους και διανέμοντάς τους λειτουργίες»⁶.

Η μη κατανόηση, λοιπόν, της κατηγορίας της «επικαθοριζόμενης αντίφασης» και του τύπου της ενότητας της ολικής δομής οδηγεί

5. Λ. Αλτουσέρ, *Για τον Μαρξ*, ό.π., σ. 101.

6. Ν.Πουλαντζάς, *Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1985, τ.α, σ. 15.

τον Δ. Δημητούλη σε εσφαλμένη εκτίμηση των συσχετίσεων των επιμέρους επιπέδων της δομής μεταξύ τους. Παρανοώντας αυτά και όντας επίσης προσκολλημένος στο μηχανιστικό σχήμα βάση-υπερδομή, εντοπίζει στην παραπάνω θεώρηση μια «ιδεαλιστική αναστροφή» αυτού του σχήματος, όπου το ιδεολογικό-πολιτικό στοιχείο έχει την πρωτοκαθεδρία έναντι του οικονομικού. Δείξαμε ωστόσο παραπάνω ότι η διαφορά της θεώρησης των δομικών μαρξιστών και αυτής του Δ. Δημητούλη σ' ό,τι αφορά τη συνάρθρωση των επιπέδων της συνολικής δομής δεν έγκειται σ' ένα απλό αναποδογύρισμα των όρων, σε μια «αναστροφή». Είναι μια ποιοτική διαφορά, αφού στηρίζεται σε άλλου είδους συσχετίσεις των επιπέδων κατά τη συνάρθρωσή τους στα πλαίσια της συνολικής δομής.

Η πουλαντζιανή θεώρηση για το Κράτος

Ας αφήσουμε όμως τώρα το μεθοδολογικό-φιλοσοφικό υπόβαθρο και ας περάσουμε στην κριτική της πουλαντζιανής θεώρησης του Κράτους. Σε όλες τις διαστάσεις αυτής της θεώρησης —σχέση οικονομίας-κράτους, ορισμός του Κράτους, σχέση κράτους - ταξικής πάλης, σχετική αυτονομία του Κράτους, μετασχηματισμός του Κράτους— που καταπιάνεται ο Δημητούλης στην κριτική του, μπορούμε να παρατηρήσουμε μια παραποίηση των πουλαντζιανών απόψεων.

Αρχίζω απ' τη σχέση οικονομίας-πολιτικής. Ο Πουλαντζάς επικρίνεται ότι δεν αποφεύγει μια *μηχανιστική* θεώρηση της σχέσης, και αυτό επειδή δεν δέχεται ότι «η οικονομική βάση έχει τη δική της διαλεκτική» αλλά ισχυρίζεται ότι η «αναπαραγωγή της καθορίζεται από τη μηχανιστική, εξωτερική συναρμογή των οικονομικών και πολιτικο-ιδεολογικών δομών» (σ. 96). Είναι σαφές νομίζω, ότι η παραπάνω επίκριση ξεκινάει απ' τη μη κατανόηση —όπως είδαμε πιο πάνω— της έννοιας της «επικαθοριζόμενης αντίφασης» και του τύπου ενότητας της «δομής με δεσπόζουσα», που εμποδίζει τον Δ. Δημητούλη να αντιληφθεί σωστά τη συσχέτιση οικονομίας-πολιτικής στα πλαίσια της πουλαντζιανής θεώρησης. Όπως και στο μεθοδολογικό-φιλοσοφικό υπόβαθρο έτσι και εδώ, οι περιοχικές δομές νοούνται ως εκ των προτέρων συγκροτημένες, που συναρμολογούνται σε ένα μεταγενέστερο χρόνο. Γι' αυτό άλλωστε το πρόβλημα της εξωτερικής συναρμογής εντοπίζεται *μόνο στη διαδικασία της αναπαραγωγής* των δομών (εδώ συγκεκριμένα, της οικονομίας) και όχι κατά τη συγκρότησή τους. Στην πουλαντζιανή θεώρηση όμως, που είναι ξένη προς όλα αυτά, η συναρμογή (που δεν είναι καθόλου *εξωτερική* αφού δεν υπάρχει προ-συγκροτημένη ουσία) καθορίζει το χώρο και τη λειτουργία της κάθε επιμέρους δομής, αρχικά και κύρια, κατά τη συγκρότησή της. Έτσι σ' ό,τι αφορά στη σχέση οικονομίας-πολι-

τικής, ο Πουλαντζάς δηλώνει ότι «το πολιτικό στοιχείο-κράτος (πράγμα που ισχύει και για την ιδεολογία) ήταν *ανέκαθεν*, με *διαφορετικές βέβαια μορφές* για κάθε τρόπο παραγωγής, *παρόν* κατά τρόπο *συστατικό* στις σχέσεις παραγωγής και κατά συνέπεια στην αναπαραγωγή τους...».⁷

Ο μηχανισμός και η «σχέση εξωτερικότητας» θα έπρεπε ίσως να αναζητηθεί στην αντίληψη του Δ. Δημητούλη για μια οικονομική βάση αυτόνομη, αυτοπαραγόμενη, με δικούς της νόμους και νομοτέλειες που οδηγεί σ' ό,τι αφορά στη συσχέτισή της με τα εποικοδομήματα είτε σε μια σχέση βάσης (ουσίας)-υπερδομής (αντανάκλασης), είτε σε μια σχέση «αυτόνομων επιπέδων» απ' τη φύση και την ουσία τους, που συναρθρώνονται εκ των υστέρων.⁸

Μετά τη σχέση οικονομίας-πολιτικής, θα περάσουμε τώρα στην εξέταση της επίκρισης που έχει στόχο την αντίληψη του Πουλαντζά για το Κράτος ως συσχετισμό δυνάμεων. Η επίκριση αυτή μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: Ο Πουλαντζάς αναπτύσσοντας μια σχεσιακή αντίληψη για το Κράτος καταντά να το θεωρεί «σαν μια ποσοτικοποιημένη, υπερταξική και διαταξική σχέση» (σ. 98).

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά. Ο Πουλαντζάς στην προσπάθειά του να ξεπεράσει μια ουσιοκρατική αντίληψη για το Κράτος (που στη μια εκδοχή της εκφράζεται με την έννοια του Κράτους-υποκειμένου και στην άλλη με την έννοια του Κράτους-εργαλείου) η οποία εμπεριέχει έναν «αφανή εγγελιανισμό»,⁹ και που στο επίπεδο της πολιτικής πρακτικής των δυναστευομένων τάξεων εκφράζεται με τη στρατηγική της «εφόδου», ορίζει το Κράτος ως «*υλική συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα στις τάξεις και μερίδες τάξεων, έτσι όπως αυτός εκφράζεται με ειδικό τρόπο μέσα στο Κράτος*».¹⁰

Σ' αυτή την προσπάθεια ανασκευής της ουσιοκρατικής θεώρησης του Κράτους απ' τον Πουλαντζά, ο Δημητούλης διαβλέπει ωστόσο να ορίζεται το Κράτος ως «διαταξική σχέση», που εγκλείει μέσα της και μονοπωλεί την ταξική πάλη. Παρατηρεί έτσι μια μετατόπιση της ταξικής πάλης απ' το πρωταρχικό, καθοριστικό επίπεδο της κοινωνίας στο παράγωγο επίπεδο του Κράτους (σ. 96), η οποία συνηγορεί —σύμφωνα πάντα μ' αυτόν— στην ιδεαλιστική αναστροφή της σχέσης υλικής βάσης-εποικοδομήματος αλλά και κοινωνίας-κράτους, που χαρακτηρίζει γενικά την πουλαντζιανή θεώρηση. Και πάνω εκεί επικεντρώνει την κριτική του. Κατά πόσο όμως ευσταθεί η επί-

7. Ν. Πουλαντζάς κ.α., *Η κρίση του Κράτους*, Αθήνα, Παπαζήσης, (χ.χ.) σ. 31.

8. βλ. Ν. Πουλαντζάς κ.α., ό.π., σ. 30

9. βλ. Δ. Χαραλάμπης, *Αφανής Εγγελιανισμός και Θεωρίες περί Κράτους*, *Θέσεις*, τ. 10, Γενάρης-Μάρτης 1985.

10. Ν. Πουλαντζάς, *Το Κράτος, Η Εξουσία, Ο Σοσιαλισμός*, Αθήνα, Θεμέλιο, σ. 184.

κριση αυτή, όταν έχει για στόχο τον Ν. Πουλαντζά;

Ο αναγνώστης των έργων του Πουλαντζά εύκολα καταλαβαίνει ότι μια απ' τις πιο σημαντικές διακρίσεις, πάνω στην οποία επιμένει πολύ ο συγγραφέας, είναι αυτή ανάμεσα στους μηχανισμούς και στην πάλη των τάξεων, όπου η δεύτερη έχει πάντα το προβάδισμα έναντι των πρώτων.¹¹ Έτσι, το Κράτος είναι η υλική συμπύκνωση μιας διαταξικής σχέσης, με την έννοια ότι διαπερνάται και συγκροτείται απ' την ταξική πάλη, τις ταξικές εξουσίες και τους ταξικούς αγώνες. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι η ταξική πάλη περιχαρακώνεται μέσα σ' αυτό· το υπερβαίνει, «το Κράτος κολυμπά μέσα στους αγώνες που το κατακλύζουν συνεχώς»¹², «οι λαϊκοί αγώνες δεν εξαντλούνται ποτέ μέσα στο Κράτος».¹³

Στην επίκριση, λοιπόν, ότι στην πουλαντζιάνη θεώρηση «η κρατική μορφή στα πλαίσια μιας ιδεαλιστικής αντιστροφής της πραγματικότητας απορροφά και εξαντλεί όλη την ταξική δυναμική των κοινωνικών σχέσεων» (σ. 96) και στη συνεπακόλουθη διόρθωση ότι «η ταξική πάλη σαν νομοτέλεια των ανταγωνιστικών κοινωνιών λειτουργεί με τις πιο διαφορετικές μορφές σε όλα τα επίπεδα των κοινωνικών σχέσεων», ο Δ. Δημητούλης πραγματοποιεί μια «αντιστροφή» σε ό,τι αφορά τη θεώρηση του Πουλαντζά κάνοντάς του κριτική σε κάτι που εκείνος πρώτος επέκρινε από την ίδια θέση.

Πραγματικά ο Πουλαντζάς ξεκινώντας ακριβώς απ' την κριτική σ' αυτή την αντίληψη, που ήθελε την ταξική πάλη αποκλεισμένη στο πολιτικό επίπεδο (όπου η τάξη θα είχε αναχθεί σε τάξη «δι' εαυτή»), απορρίπτει το εγγελιανού τύπου, εξελικτικό μοντέλο ορισμού των τάξεων (τάξη «καθ' εαυτή» — τάξη «δι' εαυτή»)¹⁴. Δηλώνει λοιπόν έντονα πως: «δεν υπάρχουν κοινωνικές τάξεις πριν απ' την αντιπαράθεσή τους, δηλαδή πριν απ' τους αγώνες τους. Οι κοινωνικές τάξεις δεν εμφανίζονται «καθ' εαυτές» μέσα στις σχέσεις παραγωγής για να μπουν στον αγώνα (να γίνουν τάξεις «δι' εαυτές») μόνο ύστερα ή άλλου».¹⁵ «Οι κοινωνικές τάξεις συμπίπτουν με τις μορφές ταξικής πρακτικής δηλαδή με την πάλη των τάξεων, και βρίσκουν τη θέση τους μόνο μέσα στην αντίθεσή τους».¹⁶ Αν συνυπολογίσουμε ότι στην πουλαντζιανή θεώρηση η κοινωνική τάξη δεν ορίζεται σε ένα μόνο επίπεδο (οικονομικό ή πολιτικό) αλλά «ορίζεται από τη θέση που κατέχει σε ένα σύνολο μορφών κοινωνικής πρακτικής και κοινωνικών σχέσεων»¹⁷ (παραγωγικές σχέσεις στην αναφορά τους με τις

11. Ν. Πουλαντζάς, ό.π., σ 49-65, 201-204, και *Οι Κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο Καπιταλισμό*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984, σ. 32-35, και αλλού.

12. Ν. Πουλαντζάς, *Το Κράτος Η Εξουσία Ο Σοσιαλισμός*, ό.π., σ. 203.

13. Στο ίδιο, σ. 212.

14. Ν. Πουλαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, ό.π., τ.ά., σ. 117-127.

15. Ν. Πουλαντζάς, *Το Κράτος Η Εξουσία Ο Σοσιαλισμός*, ό.π., σ. 38.

16. Ν. Πουλαντζάς, *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο Καπιταλισμό*, ό.π., σ. 16.

17. Στο ίδιο, σ. 16.

ιδεολογικές και πολιτικές σχέσεις — προσοχή: όχι επιπροσθετικά αλλά στον επικαθορισμό τους) συνάγεται ότι οι ταξικές πρακτικές, δηλαδή η πάλη των τάξεων που εκφράζεται με ταξικούς αγώνες, λαμβάνουν χώρα σε όλα τα επίπεδα των κοινωνικών σχέσεων (με διαφορετικές βέβαια μορφές): οικονομική ταξική πάλη, ιδεολογική ταξική πάλη, πολιτική ταξική πάλη.

Ερχόμαστε τώρα στη δεύτερη επίκριση που αντιμετωπίζει η θεώρηση του κράτους ως συσχετισμός ταξικών δυνάμεων και που συγκεκριμενοποιείται ως εξής: Η θεώρηση αυτή δεν εννοεί το κράτος μόνο ως μια διαταξική σχέση με την έννοια που είδαμε πιο πάνω, του εγκλεισμού δηλαδή της ταξικής πάλης μέσα στην κρατική μορφή, αλλά και ως «υπερταξική» σχέση με την εξής έννοια: «το αστικό Κράτος, ως προς την ανταγωνιστική, ταξικά πολωμένη σχέση κεφαλαίου-εργασίας τοποθετείται ως ένας τρίτος πόλος, υπεράνω των ανταγωνιστικών πόλων αυτής της σχέσης. Ο τρίτος αυτός πόλος προκύπτει εκ των υστέρων, σαν το αρνητικό αποτέλεσμα της ταξικής πάλης» (σ. 96).

Θα ήθελα κατ' αρχήν να επισημάνω ότι η επίκριση αυτή έρχεται σε αντίφαση με τη μορφή της «διαταξικότητας» —που είδαμε πιο πάνω— και η αναφορά τους στην ίδια θεώρηση είναι προβληματική. Εξηγούμαι αμέσως. Όταν ο Δ. Δημητούλης αναγνωρίζει στη πουλαντζιανή θεώρηση για το Κράτος μια «διαταξική» σχέση, βλέπει τη σχέση Κράτους-κοινωνικών τάξεων/ταξικής πάλης ως *οριζόντια* (ένος επιπέδου) σχέση. Το Κράτος *έσω*-κλείει την ταξική πάλη και την *εμπεριέχει*. Ως «υπερταξική» σχέση, αντίθετα, το Κράτος τοποθετείται ως *τρίτος πόλος*, που προκύπτει *εκ των υστέρων, υπεράνω* των ανταγωνιστικών τάξεων. Σ' αυτό το σχήμα η σχέση Κράτους-κοινωνικών τάξεων είναι *κάθετη* (δύο επιπέδων) πράγμα που αντιφάσκει με την *δια*-ταξικότητα.

Το πρόβλημα όμως δεν έγκειται μόνο σ' αυτό. Και αυτή η ίδια η μορφή της «υπερταξικότητας» του Κράτους —που άρρητα ταυτίζεται με την αταξικότητα και ανταποκρίνεται στις αντιλήψεις εκείνες που θέλουν το κράτος ανυψωμένο πάνω απ' τις τάξεις και την ταξική πάλη να παίζει το ρόλο του διαιτητή ή του ρυθμιστή— πιστεύω ότι είναι ιδιαίτερα άστοχη, όταν επιρρίπτεται στην πουλαντζιανή θεώρηση. Ο κ. Δημητούλης πέφτει ωστόσο σ' αυτή την παγίδα, γιατί σύμφωνα με τη δική του αντίληψη ο ορισμός του Κράτους ως ταξικού προϋποθέτει την αναγωγή του υλικού του πλαισίου στη βούληση μιας τάξης, οπότε θα αποτελούσε ένα ενιαίο συγκρότημα, μια ταξική δικτατορία. Ενώ κάθε άλλο ορισμό τον θεωρεί διαταξικό (και άρα ουσιαστικά μη-ταξικό).

Ο Πουλαντζάς όντως δεν θεωρεί το Κράτος ως ταξική δικτατορία. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν αναγνωρίζει την ταξικότητα του. Μιλάει για «ταξική φύση» που έχει να κάνει τόσο με την κρατική εξουσία, που είναι η ενιαία εξουσία του συνασπισμού εξουσίας,

όσο και με την ιδιάζουσα θεσμική υλικότητα του κρατικού μηχανισμού, που συγκροτείται πάντα σε αντιστοιχία και συμπυκνώνοντας ένα συγκεκριμένο συσχετισμό ταξικών δυνάμεων, μέσα στον οποίο βέβαια οι διάφορες τάξεις, μερίδες ή ταξικές συμμαχίες δεν βρίσκονται σε ισότιμη βάση αλλά έχοντας καθεμιά ένα διαφορετικό ειδικό βάρος. Το Κράτος δεν είναι ένα ταξικό όργανο αλλά το Κράτος μιας ταξικά διαιρεμένης κοινωνίας. Η επισήμανση απ' τον Πουλαντζά του ρόλου του σημερινού Κράτους στην επιβολή του γενικού και μακροπρόθεσμου πολιτικού συμφέροντος του συνασπισμού εξουσίας, οργανώνοντας την ασταθή ισορροπία των συμβιβασμών κάτω απ' την ηγεμονία ορισμένης μερίδας του μονοπωλιακού κεφαλαίου, και στην εξασφάλιση της συναίνεσης των δυναστευομένων μαζών δεν αφήνουν περιθώρια για μια θεώρηση του Κράτους ως μη ταξικού ή υπερταξικού. Χωρίς όμως να φθάνει αναγκαστικά στο άλλο άκρο: το Κράτος είναι η ταξική δικτατορία της άρχουσας τάξης. Σ' αυτή την τελευταία και όχι στην αντίληψη του Πουλαντζά θα μπορούσε να προσάψει κανείς τη μομφή της *θεμελιακής εξωτερικότητας* με την οποία εννοεί τη σχέση Κράτους-κοινωνικών τάξεων/ταξικής πάλης, αφού θεωρεί την άρχουσα τάξη ήδη συγκροτημένη έξω απ' το Κράτος, ως χωριστή οντότητα, να το χειρίζεται κατά βούληση σαν εργαλείο ταξικής κυριαρχίας επιβάλλοντας το πάνω στις άλλες τάξεις που αποτελούν και αυτές ουσιαστικά εξωτερικές, ως προς αυτό, οντότητες. Το Κράτος δηλαδή είναι ένα εξάρτημα (με τη δική του οντότητα) της ταξικής πάλης που έρχεται από ένα χώρο εξωτερικό και επενεργεί πάνω σ' αυτή ως από μηχανής θεός στα χέρια του ενός ή του άλλου πόλου. Μ' αυτή την έννοια όντως —όπως γράφει ο Δημητούλης— το Κράτος είναι ένας τρίτος πόλος, υπέρνω της ταξικής πάλης, που παρεμβαίνει εκ των υστέρων. Η θεώρηση όμως αυτή είναι εκείνη ακριβώς που «πολέμησε» ο Πουλαντζάς και όχι βέβαια η δική του. Για τον Πουλαντζά το Κράτος δεν είναι εξωτερικό σώμα ως προς την ταξική πάλη, αφού συγκροτείται απ' αυτή. Η τελευταία συνιστά το Κράτος δεν εγκλείεται όμως μέσα σ' αυτό. Το διαπερνά και το υπερβαίνει.

Και προχωράμε τώρα στην τρίτη επίκριση που έχει σαν στόχο την πουλαντζιανή αντίληψη του Κράτους. Στην προσπάθειά του να ανασκευάσει την αντίληψη του κράτους ως αρραγούς συγκροτήματος στα χέρια μιας τάξης, ο Πουλαντζάς λυγίζει το ραβδί προς την άλλη πλευρά και πέφτει έτσι —σύμφωνα πάντα με τον επικριτή του— σε μια τρίτη παγίδα (παράλληλα με αυτές της «διαταξικότητας» και της «υπερταξικότητας»): το Κράτος ορίζεται ένας χώρος που αποτελείται από διάσπαρτες ποσότητες, εστίες εξουσίας ανάμεσα στις τάξεις, και όλο το πρόβλημα των μαζών είναι πως θα μεγαλώσουν το κομμάτι της εξουσίας τους, ώστε να επικρατήσουν. Επικρίνοντας αυτή την άποψη, ο Δημητούλης αισθάνεται την υποχρέωση να αποκαταστήσει τη μαρξιστική αντίληψη και να ξεκαθαρίσει ότι το Κρά-

τος είναι «ολότητα μη αναγώγιμη στα επιμέρους στοιχεία της», διαθέτει υλική ενότητα και «δεν μπορεί να αναλυθεί σε μια μηχανιστική συνάθροιση-συγκόλληση των επιμέρους μηχανισμών και λειτουργιών» (σ. 96). Απ' αυτό συνάγεται ότι η «φυσική» παρουσία προλεταριακών στρωμάτων δεν μπορεί να προσδώσει στο Κράτος μη αστικά χαρακτηριστικά, ούτε θα μπορούσαν να αναπτυχθούν στο αστικό Κράτος αντικαπιταλιστικές εστίες εξουσίας των εργαζομένων (όπως υποστηρίζει ο «μικροαστός ρεφορμιστής» Πουλαντζάς κατά τον Δημητούλη), ώστε το αστικό Κράτος να είναι λιγότερο ταξικό όταν υλοποιεί τις κοινωνικές του λειτουργίες απ' ό,τι είναι όταν εκπληρώνει τις κατασταλτικές του λειτουργίες (σ. 96).

Και σ' αυτή την τρίτη εκδοχή της επικρίσης πιστεύω ότι οι κατηγορίες του Δημητούλη δεν αγγίζουν την Πουλαντζιανή θεώρηση, αρκεί να ιδωθεί στην πραγματική της διάσταση. Και αυτό επειδή κατά τον Πουλαντζά «το πεδίο της εξουσίας είναι αυστηρά σχεσιακό... η εξουσία δεν είναι ένα μέγεθος ποσοποιήσιμο που οι διάφορες τάξεις το μοιράζονται ή το ανταλλάσσουν σύμφωνα με την παλιά αντίληψη για την εξουσία-μηδενικό άθροισμα».¹⁸ Αυτό ισχύει και για την κρατική εξουσία που παρουσιάζεται στην ενότητά της ως εξουσία των κυρίαρχων τάξεων (και όχι του Κράτους που δεν είναι παρά ένας τόπος και κέντρο άσκησης της εξουσίας χωρίς να έχει δική του¹⁹) έναντι των δυναστευομένων. Οι δυναστευόμενες τάξεις δεν νέμονται ένα κομμάτι της κρατικής εξουσίας, ούτε βρίσκονται μέσα στο Κράτος με τη μορφή εστίων εξουσίας (όπως ισχυρίζεται ο Δ. Δημητούλης για την αντίληψη του Πουλαντζά).

Αλλά ενάντια σε μια ποσοτικοποίηση του κρατικού χώρου σαν σχέσης, όπου θα αρκούσε μια απλή ποσοτική μετατόπιση της εξουσίας των δυναστευομένων, ώστε να μετατραπεί από αστικός σε μη αστικό, έρχεται και η αντίληψη του Πουλαντζά για την ταξική φύση του αστικού κρατικού μηχανισμού, ο οποίος δεν λειτουργεί σαν ένα παράρτημα της ταξικής κυριαρχίας, αλλά διαθέτει μια ιδιαίτερη θεσμική υλικότητα, που αντιστοιχεί και έχει συγκροτηθεί στη βάση ενός συγκεκριμένου συσχετισμού ταξικών δυνάμεων, τον οποίο τείνει πάντα να αναπαράγει. Έτσι «ακόμα και στην περίπτωση μιας αλλαγής του συσχετισμού δυνάμεων και μεταβολής της κρατικής εξουσίας υπέρ των λαϊκών τάξεων, το Κράτος τείνει, αργά ή γρήγορα, να αποκαταστήσει κάποτε με νέα μορφή το συσχετισμό δυνάμεων υπέρ της αστικής τάξης».²⁰ Γι αυτό ο Πουλαντζάς εμμένει στην έννοια του *ριζικού μετασχηματισμού* του αστικού Κράτους.

Η αντίληψη για την ενότητα της κρατικής εξουσίας και την ταξι-

18. Ν. Πουλαντζάς, *Το Κράτος Η Εξουσία Ο Σοσιαλισμός*, ό.π., σ. 211.

19. Στο ίδιο, σ. 212.

20. Στο ίδιο, σ. 205.

κή φύση του υλικού θεσμικού πλαισίου του Κράτους διαφυλάσσουν τον Πουλαντζά από μια ποσοτική αντίληψη στον ορισμό του Κράτους ως υλικής συμπύκνωσης ενός συσχετισμού ταξικών δυνάμεων.

Η μη ποσοτικοποίηση ωστόσο δεν οδηγεί κατ' ανάγκη, όπως θα έβλεπε ο Δημητούλης, στην αντίληψη του Κράτους ως αρραγούς μονολιθικού συγκροτήματος απ' το οποίο απουσιάζουν οι δυναστευόμενες τάξεις. Αυτές είναι παρούσες μέσα στο Κράτος — η παρουσία τους δεν έγκειται στη «φυσική» παρουσία προσώπων (εδώ βρίσκεται μια διαφωνία του Πουλαντζά με τον Λένιν, ο οποίος έβλεπε —κατά τον Πουλαντζά— την ύπαρξη επαναστατών μέσα στο Κράτος αλλά όχι της ταξικής πάλης²¹) αλλά στη δόμηση του Κράτους ως αντιφατικού χώρου που αντιστοιχεί στο συσχετισμό των ταξικών δυνάμεων. «Οι αγώνες των τελευταίων (των λαϊκών μαζών) διαπερνούν συνεχώς το κράτος, ακόμη και όταν πρόκειται για μηχανισμούς, όπου οι μάζες δεν είναι παρούσες οι ίδιες»²². Η παρουσία ωστόσο αυτή είναι *ποιοτικά* διαφορετική απ' την παρουσία των κυρίαρχων τάξεων. Το πρόβλημα δεν είναι ποσοτικό. Τα ίδια τα λόγια του Νίκου Πουλαντζά είναι τόσο ξεκάθαρα που αποκλείουν κάθε παρανόηση: «Οι κυρίαρχες τάξεις και μερίδες υπάρχουν μέσα στο Κράτος διά μέσου μηχανισμών και κλάδων που, κάτω απ' την ενότητα βέβαια της κρατικής εξουσίας της ηγεμονικής μερίδας εκφράζουν ωστόσο μια ιδιαίτερη εξουσία αυτών των τάξεων και μερίδων. Ενώ οι δυναστευόμενες τάξεις υπάρχουν μέσα στο Κράτος όχι δια μέσου μηχανισμών που συγκεντρώνουν μια δική τους εξουσία, αλλά βασικά με τη μορφή εστιών αντιπαράθεσης στην εξουσία των κυρίαρχων τάξεων. Θα ήταν σφάλμα — ολισθημα με σοβαρές πολιτικές συνέπειες — να συμπεράνουμε ότι η παρουσία των λαϊκών τάξεων μέσα στο Κράτος σημαίνει ότι αυτές κατέχουν μέσα σ' αυτό, εξουσία, δίχως ριζικό μετασχηματισμό αυτού του Κράτους».²³

Έτσι ο Πουλαντζάς όχι μόνο δεν θα μπορούσε να θεωρεί —όπως υπονόει ο Δ. Δημητούλης— το αστικό κράτος δισυπόστατο υλοποιώντας απ' τη μια «κοινωνικές» λειτουργίες και απ' την άλλη κατασταλτικές, αλλά επιτίθεται ανοικτά κατά της μαρξιστικής σχολής των ιταλών (L. Gurri, U. Cerroni και άλλων) που εκδήλωσε τέτοιες απόψεις για «αντιφατική φύση» του κράτους και για κατάσταση διπλής εξουσίας στους κόλπους του.²⁴ Αφού αντικρούσαμε τις επικρίσεις που αντιμετώπιζει ο Πουλαντζάς

21. βλ. Συνέντευξη του Ν. Πουλαντζά στον Henri Weber: «Το Κράτος και η μετάβαση στο Σοσιαλισμό», α' δημοσίευση: *Αντί* τ. 83 και 85, 1977, β' δημ.: *Θέσεις* τ. 27, Α-πρ.-Ιουν. 1989.

22. Ν. Πουλαντζάς, *Το Κράτος Η Εξουσία Ο Σοσιαλισμός*, σ. 366.

23. Στο ίδιο, σ. 204-205.

σ' ό,τι αφορά στην αντίληψη του για το κράτος ως συσχετισμός δυνάμεων, θα περάσουμε στην εξέταση του προβλήματος του ριζικού μετασχηματισμού του Κράτους στα πλαίσια του δημοκρατικού δρόμου προς το σοσιαλισμό.

Ο δρόμος του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού

Η στρεβλή σύλληψη της σχεσιακής αντίληψης του κράτους οδηγεί τον Δ. Δημητούλη να αντιληφθεί την πρόταση του Πουλαντζά για το δημοκρατικό πέραςμα στο σοσιαλισμό («κουτσουρεύοντάς» την ταυτόχρονα) ως μια μικροαστική ρεφορμιστική πρόταση σοσιαλδημοκρατικού μοντέλου που δεν έχει καμιά σχέση με μια γνήσια μαρξιστική, επαναστατική στρατηγική.

Η πρόταση αυτή παρουσιάζεται να έχει τα θεμέλιά της στην πεποίθηση ότι «αρκεί να υπάρξει μια μηχανική μετατόπιση και μια ποσοτική αλλαγή των στοιχείων που συνιστούν μια ολότητα, για να υποστεί η ίδια μια ποιοτική αλλαγή» (Δημητούλης, σ. 98). Οι μάζες λοιπόν στο βαθμό που κατέχουν ένα κομμάτι εξουσίας μέσα στο κράτος —που νοείται ως μια «διαταξική» και «ποσοτικοποιημένη» σχέση— δεν έχουν παρά να το αυξήσουν· αυτό σημαίνει μείωση της εξουσίας των κυρίαρχων τάξεων —αφού η εξουσία νοείται ως ένα ποσοτικοποιημένο μέγεθος με μηδενικό άθροισμα ανάμεσα σε τάξεις— και επικράτηση των πρώτων. Όλος αυτός ο αγώνας τελείται βέβαια στα όρια του κράτους που συγκεντρώνει και μονοπωλεί άλλωστε την ταξική πάλη.

Απέναντι σ' αυτό το ρεφορμιστικό μοντέλο αναδεικνύεται ως γνήσια μαρξιστική η παραδοσιακή τριτοδιεθνιστική αντίληψη που στηρίζεται στην έννοια της «δυαδικής εξουσίας», της κατάληψης της κρατικής εξουσίας με τη διαδικασία της «εφόδου», της συντριβής της υλικής ενότητας του αστικού κράτους, την οικοδόμηση του εργατικού μισο-κράτους. (Δημητούλης, σ. 98).

Πριν περάσω στην εξέταση αυτών των απόψεων θα πρέπει να κάνω δύο προκαταρκτικές διευκρινίσεις: Πρώτον, αντίθετα με την προσδοκία του Δ. Δημητούλη, όποιος αναζητεί στο έργο του Πουλαντζά «μια επαναστατική απάντηση στο «Τι να κάνουμε;» των ημερών μας» (σ. 98), μια λύση-συνταγή, ένα μοντέλο που οδηγεί στο σοσιαλισμό θα βγει μάλλον απογοητευμένος,²⁵ και αυτό όχι επειδή ο Πουλαντζάς δεν κατάφερε να κάνει κάτι τέτοιο αλλά γιατί αποτελεί πεποίθηση του ίδιου πως «υπάρχει πάντα μια δομική απόσταση ανάμεσα στη θεωρία και στην πράξη, ανάμεσα στη θεωρία και την πραγματικότητα».²⁶ Η πρόταση στρατηγικής του Πουλαντζά συνίσταται

25. Άγγελος Ελεφάντης: «Για τη Στρατηγική της Εφόδου: Μια Αναγκαία Αναζήτηση στις Ανολοκλήρωτες Επεξεργασίες του Νίκου Πουλαντζά», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 8, Ιούλιος 1980.

26. Ν. Πουλαντζάς, ό.π., σ. 30.

περισσότερο σε αποκλεισμούς παρά σε θετικές απαντήσεις.

Δεύτερον, η θεωρητική ανασκευή της μαρξιστικής αντίληψης για το κράτος αλλά και η πρόταση του Πουλαντζά για το δημοκρατικό δρόμο προς το σοσιαλισμό αναπτύσσεται ως συνισταμένη των παρακάτω τριών αξόνων:

α) της μαρξιστικής παράδοσης μέσα από το κλασικά κείμενα (κυρίως στα πρώτα έργα του²⁷)

β) της αντιπαράθεσης με άλλες θεωρήσεις στα πλαίσια του μαρξισμού (τον «ορθόδοξο» μαρξισμό, την ιταλική μαρξιστική σχολή του Galvano della Volpe, την προβληματική της Ableitung -derivation-, κ.α.).

γ) της μελέτης και αξιοποίησης του ιστορικού υλικού, όπως τα ιστορικά παραδείγματα της σοσιαλδημοκρατίας και του «υπαρκτού σοσιαλισμού», των δικτατορικών καθεστώτων, της Χιλής του Αλιέντε, της έκρηξης του Μάη '68.

Στη βάση λοιπόν αυτών των συνιστωσών ο Πουλαντζάς ξεκινάει απ' την πεποίθηση ότι ο κρατισμός, τον οποίο θεωρεί ως κοινό χαρακτηριστικό τόσο στο μοντέλο του «υπαρκτού σοσιαλισμού» (σταλινικός κρατισμός) όσο και στη σοσιαλδημοκρατία και τον κριτικάρει —όσο κι αν αυτό αντιφάσκει με την άποψη του Δ. Δημητούλη για τον Πουλαντζά—, στηρίζεται στη θεώρηση του αλληλοαποκλεισμού των εννοιών της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού (αυτοδιαχείριση).

Ο σταλινικός κρατισμός γεννήθηκε ακριβώς απ' την πλήρη υποκατάσταση και περιφρόνηση της τυπικής δημοκρατίας, την εγκαθίδρυση ενός αντι-κράτους, που ενώ φιλοδοξούσε να βασίζεται στη δημοκρατία των συμβουλίων, μη βάζοντας όμως το θέμα του ριζικού μετασχηματισμού των αστικών κρατικών μηχανισμών πριν και μετά την κατάληψη της εξουσίας θεμελιώθηκε τελικά σε μια σχέση εξωτερικότητας προς τις λαϊκές μάζες αποτελώντας ένα μονολιθικό γραφειοκρατικοποιημένο συγκρότημα, καθοδηγούμενο από μια «αριστερή» ελίτ. Για τον Πουλαντζά οι πολιτικές και τυπικές ελευθερίες και το πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας σε μια διαδικασία μετάβασης προς το σοσιαλισμό πρέπει να διατηρούνται, αφού βέβαια διευρυνθούν και υποστούν βαθιές μεταβολές —αυτό ξεκινάει απ' την αντίληψη του Πουλαντζά για την πολιτική δημοκρατία ως πεδίο καταγραφής ταξικών συγκρούσεων και συμβιβασμών, μη δεχόμενος την άστοχη ταύτιση: αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας/αστικής δημοκρατίας, και στο άλλο άκρο, τη θεώρηση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ως καθολικής ρυθμιστικής αρχής.²⁸

27. Βλ. Κ. Φιλίνης, «Θεωρητικές Τοποθετήσεις και Πρακτικές Επιλογές στο Έργο του Ν. Πουλαντζά: Αντινομία ή Συμπληρωματικότητα;» *«Σύγχρονα Θέματα»*, τ. 8, Ιούλιος '80.

28. βλ. για αυτό το θέμα το ιδιαίτερα κατατοπιστικό άρθρο της Βούλας Τσινόρεμα, «Πολιτική Δημοκρατία και Σοσιαλιστικός Μετασχηματισμός», *Ο Πολίτης*, τ. 98, Απρ. 1989.

Ο Πουλαντζάς επικαλείται, για να υποστηρίξει την άποψη του αυτή, την κριτική που ασκεί η Rosa Luxemburg στο Λένιν σχετικά με την κατάργηση των τυπικών πολιτικών ελευθεριών στη μετεπαναστατική Ρωσία.²⁹

Στους αντίποδες (όχι με αντιθετική αλλά με συμπληρωματική έννοια) της άποψής του αυτής για διεύρυνση της τυπικής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, ο Πουλαντζάς υποδεικνύει τον πρωταρχικό και καθοριστικό ρόλο που έχει για το δημοκρατικό δρόμο προς το σοσιαλισμό η δημοκρατία της βάσης, η άμεση, η αυτοδιαχειριστική δημοκρατία που αναπτύσσεται στα πλαίσια των κοινωνικών κινήματων και των αυτοδιαχειριστικών πρωτοβουλιών. Αυτός είναι ο χώρος-φυτώριο του οποίου η γονιμοποίηση με την άλλη παράδοση, των πολιτικών ελευθεριών και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, παρέχει τα φύτρα για ένα ριζικό μετασχηματισμό του κράτους, ο οποίος είναι η μόνη εγγύηση για την αποφυγή ολοκληρωτικών φαινομένων με «αριστερό» προσώπιο. *«Ο σοσιαλισμός θα είναι δημοκρατικός ή δεν θα είναι σοσιαλισμός»**. Έτσι το *«πώς θα συλλάβουμε ένα ριζικό μετασχηματισμό του κράτους συναρθρώνοντας τη διεύρυνση και το βάθεμα των θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και των ελευθεριών (που ήταν και μια κατάκτηση των λαϊκών μαζών) με την ανάπτυξη των μορφών άμεσης δημοκρατίας στη βάση και τη διασπορά αυτοδιαχειριστικών εστιών, αυτό είναι το πρόβλημα ενός δημοκρατικού δρόμου προς το σοσιαλισμό και ενός δημοκρατικού σοσιαλισμού»*.³⁰

Αλλά ξαναγουρίζοντας στην επίκριση του Δ. Δημητούλη, πρέπει να πω ότι οι παραπάνω προτάσεις δεν έχουν καμία σχέση με μια σοσιαλδημοκρατική (μικροαστική, ρεφορμιστική) οπτική για τους εξής λόγους:

Α. Έστω κι αν τονίζεται απ' τον Πουλαντζά η σημασία του Κράτους ως στρατηγικού πεδίου αγώνων που πρέπει αναγκαστικά να ιδωθεί σαν τέτοιο, ο αγώνας στα πλαίσια του για την επίρρωση των εσωτερικών του αντιφάσεων είναι η μια μόνο όψη του νομίσματος — έστω κι αν ο Δ. Δημητούλης την παρουσιάζει ως μοναδική. Παράλληλα τονίζεται ιδιαίτερα η ανάγκη ενός αγώνα έξω απ' τα θεσμικά σύνολα. Ο Ν. Πουλαντζάς είναι ξεκάθαρος ως προς αυτό: «Δεν μπαίνει ζήτημα εισχώρησης μόνο στους κρατικούς θεσμούς (κοινοβούλιο, οικονομικό και κοινωνικό συμβούλιο, συμβουλευτικά κέντρα

29. Ν. Πουλαντζάς, ό.π., σ. 360-361 και Συνέντευξη Ν. Πουλαντζά - Η. Weber, ό.π.

* Το μήνυμα αυτό του Ν. Πουλαντζά καθίσταται για άλλη μια φορά τραγικά επίκαιρο, αφού τη στιγμή που γράφεται το σημείωμα αυτό το γραφειοκρατικό και αρτηριοσκληρωτικό καθεστώς της Κίνας — που αυτοαποκαλείται «λαϊκό» — δολοφονεί φοιτητές και εργάτες στο Πεκίνο.

30. Ν. Πουλαντζάς, *Το Κράτος Η Εξουσία Ο Σοσιαλισμός* ό.π., σ. 364.

κτλ.), αλλά χρησιμοποίησης απλώς των ιδιαίτερων δυνατοτήτων τους για την επίτευξη των στόχων. Κάτι ακόμα: οι λαϊκοί αγώνες οφείλουν πάντα να εκδηλώνονται και με την ανάπτυξη κινημάτων και την εξάπλωση οργάνων άμεσης δημοκρατίας στη βάση και αυτοδιαχειριστικών εστιών».³¹

Ο αγώνας, σύμφωνα με την αντίληψη του Πουλαντζά, λαμβάνει χώρα σε τρία μέτωπα, όπως επισημαίνει και ο Bob Jessop: «αγώνας σε απόσταση απ' το κράτος για την οικοδόμηση των θεμελίων μιας δημοκρατίας μαζών και την ένταση των εσωτερικών αντιφάσεων του κράτους· αγώνας μέσα στα πλαίσια του κρατικού συστήματος μέσω του κοινοβουλίου αλλά και μέσω των δραστηριοτήτων ομάδων πίεσης και λειτουργικά αντιπροσωπευόμενων κοινωνικών μερίδων για τη μεγιστοποίηση των μεταρρυθμίσεων που μπορούν να κατακτηθούν στα πλαίσια της υπάρχουσας μορφής κράτους για την εγκαθίδρυση μιας νέας θεσμικής μήτρας, ευνοϊκότερης για τις κυριαρχούμενες τάξεις».³²

Β. Ο ριζικός μετασχηματισμός του κράτους δεν σημαίνει μια προοδευτική, μεταρρυθμιστική προσπάθεια «και κατάκτηση κομμάτι με κομμάτι μιας κρατικής μηχανής ή απλή κατάληψη των κυβερνητικών θέσεων και κορυφών. Σημαίνει κατηγορηματικά *μια πορεία ουσιαστικών ρήξεων*».³³

Γ. Ο ριζικός μετασχηματισμός δεν γίνεται μέσα από το κράτος με μοχλό το κράτος αλλά προϋποθέτει την «αποφασιστική και συνεχή υποστήριξη ενός μαζικού λαϊκού κινήματος βασισμένου σε πλατιές λαϊκές συμμαχίες».³⁴

Ο Πουλαντζάς ξεκινώντας —όπως είδαμε— από μια φιλοσοφική / μεθοδολογική αφετηρία με άξονες τις έννοιες της «επικαθοριζόμενης αντίφασης» και της «δομής με δεσπόζουσα», ξεπερνάει το μηχανιστικό σχήμα βάση-υπερδομή στην ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων. Ξεκαθαρίζει επίσης τους λογαριασμούς του με την ουσιαστική αντίληψη που ανάγει την υλικότητα του κράτους στην κυριαρχία μιας τάξης και που το θεωρεί ως ένα φιλντισένιο πύργο αποκομμένο απ' τις λαϊκές μάζες. Απορρίπτει κατά συνέπεια τη στρατηγική της «εφόδου» και την αντικαθιστά μ' ένα μακρόχρονο τριμέτωπο αγώνα των λαϊκών μαζών για την κατάληψη της κρατικής εξουσίας παράλληλα με το ριζικό μετασχηματισμό του κρατικού μηχανισμού. Η άποψη αυτή κατακρεουργημένη απ' τον Δ. Δημητούλη

31. Στο ίδιο, σ. 370

32. Bob Jessop, (συνέντευξη), «Κράτος, Πολιτική και Μαρξισμός», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 17, Απρ.-Ιουν. 1983.

33. Ν. Πουλαντζά, ό.π., σ. 369.

34. Στο ίδιο, σ. 376.

και προβαλλόμενη σε μια λογική του τύπου «άσπρο-μαύρο» μετατράπηκε σε «μικροαστικό ρεφορμισμό».

Ο Δ. Δημητούλης παρερμηνεύοντας τη θεώρηση του Νίκου Πουλαντζά παρουσιάζει το «αχυρένιο» ομοίωμά της με μικροαστική και ρεφορμιστική μορφή. Αυτό εύκολα κατόπιν το πυρπολεί αναδεικνύοντας έτσι απυρόβλητη τη δική του αντίληψη. Ολόκληρο το θεωρητικό σύστημα του Πουλαντζά, παραποιημένο, απορρίπτεται με μια μονοκονδυλιά. Κάτω απ' αυτή την απορριπτική μανία όμως, δεν υπάρχουν περιθώρια για μια εποικοδομητική κριτική αντιπαράθεση που θα γονιμοποιούσε τη μαρξιστική θεωρία για το Κράτος και θα την προωθούσε παραπέρα. Κάτι που βέβαια είναι απαραίτητο, αφού δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι αντιπαραθέσεις και οι διαμάχες μέσα στην ιστορία της μαρξιστικής σκέψης εξασφαλίζουν σ' αυτή μια δυναμική πορεία και μια συνεχή ανανέωση, που υπαγορεύεται απ' την αλλαγή των ιστορικών συνθηκών και τις νέες μορφές που παίρνει η ταξική πάλη.

